

מחווון לשאלון בהיסטוריה, לעולים חדשים, מועד חורף, תשפ"ו, 2026, מס' 22264

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- * שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות.
- * אם תלמיד השיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * המחווון נועד בעיקר לקבוע את מספר הרכיבים הנדרש בכל סעיף כדי לתת לתלמיד את מלוא הנקודות (כמובן על פי טיב התשובה).
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות, אך לא הפריד בין מטלות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה ואין להפחית נקודות.

ספרי הלימוד המאושרים:

פרק ראשון

1. י' משעול, הלאומיות המודרנית וראשית הציונות, היי סקול, 2011.
2. ק' אביאלי-טביביאן, עידן האימה והתקווה, מט"ח, 2001.
3. י' קוברסקי, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, כנרת, זמורה, דביר, 2014.
4. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי חלק א' – טיול היסטורי בשבילי הלאומיות בישראל ובעולם, לילך, 2008.
5. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – לאומיות במבחן – הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920, מט"ח, 2008.
6. ק' אבאלי-טביביאן, אנשים משנים מציאות, מרעיון למעשה, מרכז זלמן שזר, 2019.
7. א' נווה, נ' ורד, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, רכס, 2008.
8. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, הלאומיות – ראשית הדרך, מרכז זלמן שזר, 2008.

פרק שני

1. י' משעול, נאציזם, מלחמה ושואה, היי סקול, 2014.
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, נאציזם ושואה, לילך, 2010.
3. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – משלום למלחמה ולשואה, מט"ח, 2009.
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, טוטליטריות ושואה, רכס, 2009.
5. י' גוטמן, טוטליטריות ושואה, מרכז זלמן שזר, 2009.
6. ד"ר יעל ריצ'לר-פרידמן, המשטר הטוטליטרי, נאציזם, מלחמת העולם השנייה והשואה, מרכז זלמן שזר, 2022.

פרקים שלישי, רביעי

1. י' משעול, בונים מדינה יהודית ודמוקרטיה במזרח התיכון, היי סקול, 2014.
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי ב – בונים מדינה במזרח התיכון, לילך, 2009.
3. ק' אביאלי-טביביאן, בונים מדינה במזרח התיכון, מט"ח, 2009.
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון, רכס, 2009.
5. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, בונים מדינה במזרח התיכון, מרכז זלמן שזר, 2009.
6. י' קוברסקי, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון, מרכז זלמן שזר, 2022.

פרק ראשון**תקופה ראשונה: הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920****1. הלאומיות המודרנית****א. מהי הלאומיות המודרנית:**

- מתי היא צמחה: בסוף המאה ה-18, והתפתחה במהלך המאה ה-19.
- איפה: אירופה.
- מה היו המטרות שלה: לשחרר מכובש; להשיג עצמאות לבני הלאום במולדתם; לאחד את חלקי המולדת למדינה לאומית אחת; לגבש זהות לאומית משותפת לקבוצת הלאום ולבסס זהות זו בקרב בני הלאום.

שינויים שיצרה הלאומיות המודרנית במפה המדינית של אירופה:

- הקמת יוון; איחוד איטליה; איחוד גרמניה; הקמת מדינות חדשות בשטחים שהיו בשליטת האימפריה העות'מאנית; התפרקות האימפריה האוסטרו-הונגרית והקמת מדינות חדשות במקומה.

ב. ההשפעה של רעיונות ההשכלה על צמיחת הלאומיות המודרנית:

- רעיונות אלה ערערו את הסדר הישן (מלכים, אצולה, כנסייה), חיזקו את כוחות השינוי והכשירו את הקרקע לצמיחת מנהיגות חדשה שהובילה את תנועת הלאומיות.

ההשפעה של המהפכה התעשייתית על צמיחת הלאומיות המודרנית:

- הביאה לגידול האוכלוסייה וגרמה להגירה גדולה לערים. הגירה זו לוותה בהתנתקות מן המסגרות המסורתיות וגרמה לתחושות של תלישות וניכור בסביבה החדשה. ההמונים מצאו בלאומיות מענה לצורך בהשתייכות ובסולידריות חדשה, וזו העניקה להם זהות משותפת וביטחון.
- התפתחות התחבורה, הדפוס ואמצעי התקשורת בתקופת המהפכה התעשייתית, אפשרו הפצה מהירה של רעיונות, שהביאו את ההמונים להצטרף לתנועות הלאומיות.
- התפשטות ידיעת קרוא וכתוב אפשרה העברת מידע, שיתוף ההמונים בתנועות הלאומיות והקמת מפלגות, חוגים רעיוניים ותנועות נוער. אלה קידמו את התנועות הלאומיות בקרב ציבור מגוון.

ההשפעה של המהפכה הצרפתית על צמיחת הלאומיות המודרנית:

- הפיצה את רעיונות ההשכלה ושימשה השראה לתנועות לאומיות אחרות.

2. צמיחת הציונות, הרצל**א. ההשפעה של התנועות הלאומיות באירופה על הצמיחה של התנועה הציונית:**

- הפעילות וההישגים של תנועות לאומיות באירופה עוררו בקרב היהודים את השאיפה להגדרה עצמית, אך גם חידדו את תחושת זרותם ואי־שייכותם.

גורמים נוספים שהשפיעו על הצמיחה של התנועה הציונית:

- השפעת רעיונות ההשכלה והרומנטיקה.
- רבים מן היהודים עברו תהליכי מודרניזציה כמו חילון, שינויים במעמד המשפטי והשתלבות בכלכלה המודרנית במדינות שחיו בהן.
- האכזבה מן האמנציפציה בעקבות גילויי האנטישמיות ברוב ארצות אירופה.
- התגברות האנטישמיות במזרח אירופה (פוגרומים, "סופות בנגב", קישנב, חקיקה אנטי־יהודית).

ב. פעולות שנקט הרצל כדי להשיג צ'רטר על ארץ־ישראל:

- מגעים דיפלומטיים עם שליטים שונים (גרמניה, האימפריה העות'מאנית, רוסיה).

מדוע הוא לא הצליח להשיג את הצ'רטר:

- משום שראשי השלטון העות'מאני התנגדו נחרצות להתיישבות יהודית מאורגנת בארץ־ישראל. התנגדות זו נבעה מן החשש שמתן צ'רטר יעודד מגמות התנתקות של עמים אחרים באימפריה ויוביל לפירוקה, וכן מן החשש שמתן צ'רטר ליהודים יגביר את המעורבות של המעצמות בארץ־ישראל.
- כמו כן הרצל פעל כמעט יחידי, ואנשים כמו רוטשילד, שיכלו לסייע לו, סירבו לעשות זאת.

3. העליות לארץ-ישראל בשנים 1881–1914**א. גורמים לעליות לארץ-ישראל בשנים 1881–1914:**

- הפעילות הציונית של אגודות ציוניות במזרח אירופה (ארגוני "חובבי ציון", תנועת "חיבת ציון").
- פוגרומים ורדיפות ממניעים אנטישמיים (בעיקר ברוסיה).
- אידאולוגיה סוציאליסטית – השאיפה להקים חברה צודקת ושוויונית בארץ-ישראל, כישלון מהפכת 1905.
- מצוקה כלכלית (בעיקר במזרח אירופה), הגבלות בתחום העיסוק.
- תוכנית אוגנדה והמשבר בעקבות מות הרצל – העלייה לארץ נתפסה כמחאה נגד תוכנית אוגנדה.
- מניעים משיחיים / דתיים (יהודי תימן).
- "הקול הקורא" של יוסף ויתקין.

קשיים של העולים:

- מיעוט המשאבים הכספיים לרכישת קרקעות ולהכשרתן להתיישבות (מעט הון עצמי ותמיכה דלה).
- היעדר תשתיות בתחומי תחבורה, תקשורת וכלכלה מודרנית. היעדר מקורות מים מסודרים.
- חוסר ידע בסיסי בחקלאות וחוסר ניסיון בעבודה חקלאית.
- קשיי הסתגלות לתנאים שלא הורגלו בהם: אקלים שונה, מחלת הקדחת.
- מדיניות השלטון העות'מאני: הגבילו את מספר העולים ואת זמן שהותם בארץ-ישראל; הגבילו רכישת קרקעות.
- סכסוכים פנימיים בין המתתיישבים: העימות האידאולוגי בין הפועלים לאיכרים, סכסוכים בין אנשי "השומר" לאנשי המושבות.
- בעיות ביטחון.
- המאבק על תחיית השפה העברית.

גורמים שסייעו לעולים להתגבר על הקשיים האלה:

- תמיכת הברון רוטשילד; פעילות המשרד הארץ-ישראלי; הקמת ארגון "השומר" שסיפק מענה לבעיות הביטחון, הדריך את הפועלים והכשיר את חבריו להתיישבות קולקטיבית; תמיכת מפלגות הפועלים; פעילותו של אליעזר בן-יהודה.

ב. שינויים שהעולים עשו בארץ-ישראל בשנים 1881–1914:**בתחום ההתיישבות**

- התרחבות ההתיישבות לאזורים חדשים: גליל, שומרון, שפלת יהודה.
- הקמה ופיתוח של התיישבות חקלאית – צורות התיישבות חדשות: מושבה, קבוצה.
- התיישבות עירונית עברית חדשה – תל אביב.

בתחום החינוך והתרבות

- חינוך ציוני עברי – הקמת בתי ספר עבריים, הגימנסיה, הטכניון, החייאת השפה העברית, הקמת הסתדרות המורים.
- פיתוח תרבות לאומית עברית: עיתונים, ספרות, אומנות, תאטרון.

4. גרמניה הנאצית בשנים 1933–1938

א. כיצד עיקרון של האידאולוגיה הנאצית בא לידי ביטוי במקור:

העיקרון: תורת הגזע

דוגמאות:

- תנאי הכרחי לקבלה ל"נוער ההיטלראי" הוא אישור על מוצא ארי.
- האישור צריך לכלול מידע על הורים וסבים – הקפדה על טוהר הגזע.
- אישור על "בריאות תורשתית" – העברה גנטית של תכונות.

עקרונות אחרים באידאולוגיה הנאצית וצעדים שנקטו הנאצים בשנים 1933–1934 למימושם:

- אנטישמיות: יום החרם, חוק הפקידות, איסור כניסת יהודים למקומות ציבוריים, הפצת תעמולה אנטישמית.
- עקרון המנהיג: חוק הפקידות, חוק ההסמכה, איחוד משרת הנשיא והקנצלר, ליל הסכינים הארוכות, עצרות, תהלוכות ומצעדים, הנהגת שבועת האמונים להיטלר.
- קידוש המלחמה לכדי ערך: פרישה מחבר הלאומים ומן הוועדה לפירוק הנשק.
- עקרון שלילת הדמוקרטיה: חוק ההסמכה, החוק להגנת אחדות המפלגה והרייך, החוק לשיקום הרייך, איחוד משרת הנשיא עם הקנצלר.
- שלילת הקומוניזם: פרסום הצו להגנת העם והמדינה, שרפת הרייכסטאג, פרסום הצו נגד מעשי אלימות של קומוניסטים המסכנים את המדינה, ביטול המפלגות והאיגודים המקצועיים, חוק הפקידות.

ב. הצעדים, ומדוע הם היו מפנה במדיניות של הנאצים כלפי היהודים:

חוקי נירנברג

- חוק אזרחות הרייך: קבע שכל בעל דם גרמני או בעל דם שקרוב לו (המוכיח בהתנהגותו שהוא ראוי לשרת בנאמנות את העם הגרמני ואת הרייך הגרמני), זכאי לאזרחות גרמנית.
- החוק להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני:
- איסור על נישואים בין גרמנים ובין יהודים, וביטול נישואי תערובת.
 - איסור על קיום יחסי מין בין גרמנים ובין יהודים.
 - איסור על יהודים להעסיק נשים בעלות דם גרמני שגילן פחות מ-45.
 - איסור על יהודים להניף את דגל הרייך.

מדוע היה מפנה:

תורת הגזע קיבלה תוקף חוקי; מתן לגיטימציה חוקית למדיניות של הפרדה בין ארים ליהודים ולבידוד היהודים; היהודים איבדו את אזרחותם ולכן כבר לא היו להם זכויות משפטיות ואפשרות לקבל הגנה משפטית.

ליל הבדולח

פוגרום שיזם המשטר הנאצי נגד היהודים בגרמניה (בלילה שבין ה-9 ל-10 בנובמבר 1938). יהודים הוכו, רכושם נשדד והושחת, בתי כנסת נשרפו, מאה יהודים נרצחו וכ-30 אלף נכלאו במחנות ריכוז.

מדוע היה מפנה:

לראשונה נעשה שימוש באלימות פיזית ממוסדת, מאורגנת ומכוונת בהיקף ארצי; ממדי הפגיעות שספגו היהודים ברכוש ובנפש ועוצמתן היו חסרי תקדים; למחרת הפוגרום נתפסו בידי הגסטפו המשרדים של מרבית המוסדות היהודיים בגרמניה – מכה קשה לתשתית הקהילתית, החברתית והתרבותית שסייעה עד אז להשרדות היהודים בגרמניה; הוטל קנס חסר תקדים (מיליארד מארק) על היהודים לכיסוי הנזקים – כרבע מהרכוש של היהודים; נופצה שארית התקווה שהייתה ליהודים כי יוכלו להמשיך לחיות בגרמניה הנאצית, דבר שהביא לגל הגירה גדול.

הגטאות – קשיים ודרכי מאבק**א. כיצד פעלו הנאצים בגטאות לדה-הומניזציה של היהודים:**

- הנאצים יצרו תנאים קשים, משפילים ובלתי נסבלים שהביאו להידרדרות פיזית ונפשית של היהודים בגטאות:
- בידוד מן העולם החיצון והפרדה בין היהודים ובין שאר האוכלוסייה – שגרמו לניתוק מהמרקם החברתי והתרבותי שבו חיו, לפגיעה בקשרים ובמסגרות תמיכה קודמות, ולהפיכת היהודים לחסרי אוניס בגלל התלות המוחלטת בשלטון הנאצי.
- מדיניות של הרעבה שגרמה לפגיעה בחיוניות ובכוח ההישרדות, להחלשה גופנית ולדיכוי יצר החיים; רבים עסקו בקיבוץ נדבות, רבים גוועו ברעב.
- צפיפות קיצונית בשטח שהיה קטן מלהכיל את כל תושביו גרמה לאובדן פרטיות, חיכוכים בתוך המשפחה ובין משפחות שעימן חלקו מגורים.
- קור משתק ומניעת אמצעי חימום שהביאו לחולשה גופנית ולמקרי מוות רבים.
- תנאי תברואה ירודים מאוד שפגעו בהיגיינה האישית, גרמו להזנחה גופנית ולהתפרצות מחלות ומגפות שהביאו לתמותה המונית.
- היעדר מקורות תעסוקה והכנסה – תושבי הגטאות התקיימו בדוחק, חוו עוני משפיל, חוסר מעש, פגיעה בתפקוד המשפחה, רבים חשו שהם עול ושהם חיים על זמן שאול.
- הטלת גזרות, צווים, תקנות והגבלות, פיקוח, הענשה בחומרה והנהגת ענישה קולקטיבית הרתיעו רבים מלפעול והכבידו על מאמצי ההתמודדות.
- איסור על הקמת מוסדות חינוך ועל פעילות תרבותית ודתית – "שבירת הרוח", היעדר מסגרת שהייתה יכולה לשמש לתמיכה ולעידוד.

כיצד פעלו היהודים בגטאות כדי לשמור על אנושיות:

- פעולות שנעשו במסגרת תפיסת "קידוש החיים":
- ניסיונות להמשיך לקיים מסגרות יהודיות חינוכיות-תרבותיות גם בין כותלי הגטו (מוסדות חינוך, תרבות ודת).
- הקמת מערך של מפעלי עזרה לנזקקים.
- הקמת מערך בריאות.
- פעילות מגוונת במסגרת תנועות הנוער וכתביבת עיתונים מחתרתיים.
- הקמה של מפעלי עדות ותיעוד.
- הקמת מפעלים ובתי מלאכה בגטו כדי להשיג אמצעי קיום.
- מציאת דרכים להברחת מזון אל תוך הגטו, הקמת מטבחים ציבוריים.

ב. מטרות של המורדים בגטאות:

- נקמה בגרמנים.
- השבת כבוד העם היהודי ("מוות בכבוד").
- ביטוי לרעיונות האידאולוגיים של חברי תנועת הנוער הציונית, שהאמינו כי המרד יהיה מופת ודוגמה לחברי התנועה בארץ-ישראל.
- למען "שלוש שורות בהיסטוריה".
- הגנה עצמית.

הייחוד של מרד גטו ורשה:

- המרד העירוני הראשון בשטחי הכיבוש הנאצי.
- תושבי הגטו היו עדים זמן רב לאקציות שנעשו בגטו, ולכן לא השלו את עצמם בנוגע למטרות הנאצים.
- תמיכה נרחבת ומקיפה של תושבי הגטו בלוחמים.
- הכנות יסודיות: נשק ותשתית (בונקרים).
- המרד החזיק מעמד זמן ממושך יותר (כמעט חודש).
- לוחמים רבים יותר השתתפו במרד.
- לגרמנים היו אבדות רבות יותר לעומת מרידות אחרות.

6. **"הסדר החדש", מהלכי מלחמת העולם השנייה**

א. רעיון "הסדר החדש":

- סדר חברתי-כלכלי-מדיני על בסיס עקרונות האידיאולוגיה הנאצית, שנועד להחליף את הסדר הקיים.
- דירוג עמים לפי קריטריונים של תורת הגזע הנאצית: גזע האדונים – הארים ועמים הקרובים לגזע הארי; גזעים נחותים (הסלווים) שצריכים לשרת את הארים ואת הגזעים הקרובים להם.
- לצוענים וליהודים אין זכות קיום ב"סדר החדש".
- במסגרת "הסדר החדש" יש להבטיח "מרחב מחיה" לגזע הארי על חשבון גזעים אחרים, ולנצל לצורכי הרייך השלישי עמים שדורגו נחותים.

צעדים שעשו הנאצים כדי לקדם רעיון זה בשנתיים הראשונות של המלחמה:

- כיבוש אירופה, ובעיקר שטחים ממזרח לגרמניה שחיו בהם עמים שנחשבו בתחתית המדרג הגזעי על פי האידיאולוגיה הנאצית – כדי להבטיח "מרחב מחיה".
- העברה של אוכלוסיות שונות בכפייה (לפי קריטריונים לאומיים גזעניים) כדי לאפשר יישוב של גרמנים במקומן וכדי להבטיח "מרחב מחיה" לגזע הארי.
- יישוב גרמנים בשטחי פולין הכבושים ולאורך הגבול עם גרמניה – כדי להבטיח מרחב מחיה ולהגן על הרייך.
- העברת מזון, מוצרי תעשייה, כסף, רכוש, יצירות אומנות וחומרי גלם מן הארצות הכבושות לגרמניה – ניצול האוצרות של שטחי הכיבוש.
- הקמת מחנות עבודה והעסקת עובדי כפייה באזורים הכבושים – ניצול כלכלי ושעבוד לגזע הארי.
- העברה המונית של עובדי כפייה מאזורי הכיבוש לגרמניה – כדי לפתור בעיות כלכלה ותעסוקה ולסייע בכך למאמץ המלחמה.
- מבצע "המתת חסד" בגרמניה – כדי "לטהר" ו"להשביח" את הגזע הארי.
- פגיעה בהנהגה ובשכבות האינטליגנציה של העמים הסלויים: רצח חלק מהם ומאסרם של אחרים ושילוחם למחנות ריכוז, סגירת אוניברסיטאות וגימנסיות, פגיעה באומנות ובתרבות – כדי לנטרל את הגזעים "הנחותים" שמיועדים לשרת את הגזע "הארי".
- הקצבות מזון לאוכלוסייה בפולין – שמירה על רמת חיים נמוכה כדי למנוע התקוממות.
- מבצע ברברוסה – כדי להבטיח "מרחב מחיה" וכדי להיאבק בבולשביזם ולחסלו, לנטרל את הגזע הסלוי הנחות ולשעבדו.
- תחילת ביצוע "הפתרון הסופי" – בורות הירי.

ב. כיצד הקריקטורה מבטאת את מצבה של גרמניה בשלב זה של המלחמה:

- הסבר:** הקריקטורה התפרסמה בעיתון בדצמבר 1942, בשלב זה חל מפנה במלחמה, בעלות הברית בסדרה של קרבות מכריעים החלו לבלום את התקדמות גרמניה בחזית בצפון אפריקה ובחזית המזרחית בברית המועצות.
- הביטוי בקריקטורה:**
- הכותרת בתחתיתה – "רוח פרצים" שמשמעה רוח חזקה שנושבת משני צדדים, מצביעה על המפנה במצבה של גרמניה.
- בחדר העבודה של היטלר, מנהיג גרמניה, נושבת רוח חזקה וגורמת לטלטלה עזה.
- הרוח נושבת מן החלון הפונה לברית המועצות אל החלון הפונה לצפון אפריקה שמסומלת באמצעות נוף מדברי ועצי דקל.
- החלון שממנו מתפרצת הרוח פתוח לרווחה, הווילון מתנפנף, נראים בו הרים מושלגים שעליהם הכתובת 'ברית המועצות' ומעליהם שמיים אפלים, מושלגים – ביטוי לחזית המזרחית ולפגעי החורף הרוסי.
- היטלר (שפם, תסרוקת, צלב קרס על זרועו) רוכן נוכח הרוח החזקה שמכה בגבו, שערו פרוע וכפות ידיו נתמכות בשולחן שלפניו במאמץ להשתלט על המסמכים ועל התוכניות שעפו.
- הרוח מעיפה לרצפת החדר את תוכניות המלחמה שהיו מונחות על השולחן; השולחן של הפיהרר מבולגן וריק מתוכניות – ביטויים לשיבוש שחל בתוכניות המלחמה של היטלר.
- תמונה של היטלר שתלויה על הקיר האחורי מתנדנדת ברוח – ביטוי להתרופפות במעמדו של היטלר.

עובדות היסטוריות:

- המפנה בחזית צפון אפריקה: ב-23 באוקטובר 1942 התקיף הצבא הבריטי את כוחות גרמניה באל-עלמיין שבמצרים, קרב זה היה הניצחון היבשתי הראשון של בעלות הברית על גרמניה; ב-8 לנובמבר 1942 – "מבצע לפיד", פלשו בעלות הברית למרוקו ולאלג'יריה, כבשו אותן והמשיכו להתקדם לאורך חוף צפון אפריקה בעוד הצבא הגרמני נסוג מערבה. (במאי 1943 נכנעו כוחות הציר והמערכה בחזית זו הסתיימה).
- המפנה בחזית המזרחית: ב-19 בנובמבר פתחו הסובייטים במתקפה נגד הכוח הגרמני שצר על סטלינגרד, כיתר אותו (כעבור חמישה ימים), ניתק אותו ממקורות האספקה שלו והתחיל בשחיקתו. (הכוח הגרמני נכנע בפברואר 1943).
- ההשפעה של "גנרל חורף" – כוח העמידה של ברית המועצות, החורף הקשה והכפור העז פגעו בכושר הלחימה של הצבא הגרמני, ריתקו אותו ובלמו את התקדמותו.
- מעמדו של היטלר: היטלר כבר לא נתפס מצביא כול יכול, יש חילוקי דעות רבים בינו לבין מפקדי צבא בכירים והוא מפטר גנרלים ומפקדים שלא מצייתים לו.

7. "הפתרון הסופי", יחס האוכלוסייה בארצות הכיבוש הנאצי כלפי היהודים

א. גורמים לפלישה של גרמניה לברית המועצות (יוני 1941):

- הבטחת "מרחב מחיה" לגזע הארי.
- מלחמת חורמה בין שתי אידאולוגיות: הנאציזם והבולשיביזם/קומוניזם. המאבק בבולשיביזם הוא הכרחי להגנה על התרבות הגרמנית, והוא תנאי הכרחי לבניית "הסדר החדש".
- מאבק בסכנת ההשתלטות של היהודים על העולם באמצעות הבולשביזם.
- ניצחון על ברית המועצות יגרום לבידודה של בריטניה והכרחי לסיום הקיפאון הצבאי במלחמה נגד בריטניה ולניצחון גרמניה.

כיצד השפיעה פלישה זו על מצב היהודים בשטחים שכבשו הגרמנים:

- עם פלישת גרמניה לברית המועצות התחיל רצח המוני של יהודים בשטחים שנכבשו.

ב. דרכי תגובה של האוכלוסייה המקומית כלפי היהודים בארצות שכבשו הנאצים והגורמים להם:

- שיתוף פעולה עם הנאצים – סיוע לנאצים באופן פעיל: דיווח על מקומות מסתור, הסגרה, "ציד" של יהודים שהסתתרו, השתתפות בתהליך הרצח וההשמדה.

הגורמים:

- אנטישמיות / הזדהות עם מדיניות הנאצים.
- זיהוי היהודים עם הקומוניסטים בקרב עמים שסבלו מן הכיבוש הקומוניסטי.
- שיקולי רווח וטובות הנאה (רצון לקבל רכוש יהודי שהופקע, הטבות על הלשנות).
- נקמה אישית ביהודים ובמצילים שהסתירו אותם.
- "עמידה מן הצד" / "הרוב הדומם" – אנשים שלא עשו דבר להצלת יהודים ולא רדפו אותם באופן פעיל.

הגורמים:

- אדישות.
- אנטישמיות.
- חשש לסכן את עצמם.
- חשש מענישה קולקטיבית.
- התמקדות בצורך לשרוד בתנאים הקשים של הכיבוש.
- ניסיונות לעזור ליהודים ולהצילם – אנשים שסיכנו את עצמם כדי להציל יהודים.

הגורמים:

- מניעים אישיים-מצפוניים: היכרות מוקדמת עם הניצול או חוב מוסרי שחבו לו.
- מניעים הומניים ומוסריים: אמונה בערך חיי אדם; תחושה של חובה אנושית בסיסית.
- התנגדות למשטר הנאצי: היו עדים לאכזריות של גרמנים כלפי יהודים ולא יכלו להתעלם מן המציאות.
- מניעים דתיים: אמונה דתית המדגישה ערכים של סיוע לנרדף.
- ציפייה לטובת הנאה.
- הצלת יהודים כביטוי למרד לאומי בנאצים (העם הדני).

פרק שלישי

תקופה שלישית: בונים את מדינת ישראל

8. המאבק בבריטים (1945–1947)

א. מטרת ההעפלה לארץ ישראל בשנים 1945–1947:

- מתן מקלט לניצולי השואה.
- גיוס דעת קהל בעולם בכלל ובבריטניה בפרט נגד מדיניות בריטניה בעניין העלייה (נגד "הספר הלבן").
- הגדלת היישוב היהודי בארץ-ישראל.
- סיוע למאבק הכללי למען סיום המנדט הבריטי.

כיצד מטרת ההעפלה בתקופה זו באות לידי ביטוי בתצלומים:

תצלום 1:

- בתצלום נראית אוניית המעפילים "יאשיהו ווג'ווד" עמוסה בפליטים. זהו ביטוי למטרה של מתן מקלט לפליטי השואה בארץ-ישראל, ולמטרה של העלאת יהודים לארץ-ישראל והגדלת האוכלוסייה היהודית.
- בתצלום נראה שלט המחובר לתורן הספינה עמוסת המעפילים, ובו פונים המעפילים לבריטים בקריאה שלא לירות בהם, ומדגישים שהם פליטים לא חמושים, שרידי השואה. זהו ביטוי למטרה של גיוס דעת קהל בעולם ובבריטניה נגד מדיניות בריטניה בעניין העלייה, באמצעות הדגשת המאבק הלא מוסרי של כוחות בריטיים חמושים בניצולי שואה.

תצלום 2:

- בתצלום נראים חיילים בריטים אוחזים בחוזקה במעפיל פצוע ראש שהורד בכוח מן האונייה "אקסודוס". הפצוע הוא תוצאה של המאבק העיקש של פליטים יהודיים חסרי מולדת נגד מעצמה קשוחה שמפעילה אלימות, והתצלום סייע למטרה של גיוס דעת קהל בעולם נגד מדיניות בריטניה בעניין העלייה.
- כמה מחברי ועדת אונסקו"פ נכחו בנמל חיפה והיו עדי ראייה למחזה שנראה בתצלום – הורדת המעפילים (הפצועים וההרוגים) בכוח מן הספינה. מחזה זה השפיע כנראה על העמדה שגיבשו בדיוני הוועדה וסייע למטרה של סיום המנדט הבריטי והקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל.

ב. מאבק צבאי:

מטרות

- לגרום לבריטים לשנות את מדיניות "הספר הלבן" השלישי ולפתוח את שערי ארץ-ישראל.
- לגרום לבריטים לעזוב את ארץ-ישראל.

פעולות שנקט היישוב בשנים 1945–1947

- פעולות במסגרת "תנועת המרי העברי": "ליל הרכבות", פיצוץ מתקן הרדאר בכרמל, "ליל הגשרים", פיצוץ מלון המלך דוד.
- פעולת האצ"ל והלח"י (לאחר פירוק "תנועת המרי העברי"): פגיעה בדרכי התחבורה, במסילות הברזל, בתחנות רכבת, בכבישים, במתקני צבא, פריצה לכלא עכו, חטיפת חיילים וקצינים בריטים והחזקתם כבני ערובה, הלקאתם ותלייתם.

התיישבות:

מטרות

- הרחבת אזורי ההתיישבות לקראת ההכרעה על גבולות המדינה העתידה לקום.
- רכישת קרקעות במקומות שבהם הייתה התיישבות דלילה כדי ליצור רצף התיישבותי ולהשפיע על תוואי הגבול.
- חיזוק אזורי הגבול.
- מאבק נגד מדיניות בריטניה בנושא הקרקעות.

פעולות שנקט היישוב בשנים 1945–1947

- הקמת ביריה, הקמת ישובים וקיבוצים סמוך לגוש עציון, הקמת 11 הנקודות בנגב, רכישת קרקעות באמצעות קרן קיימת לישראל (בעיקר באזור הנגב).

9. מלחמת העצמאותא. מדוע פרצה מלחמת העצמאות:

הערבים התנגדו להחלטת החלוקה שהתקבלה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 ופתחו במלחמה כדי למנוע הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל.

קשיים של היישוב היהודי בשלב הראשון של המלחמה:

- הצורך להתמודד עם ההתקפות היזומות של הערבים, שנערכו במקומות רבים בארץ בעת ובעונה אחת.
- הלחימה בערים המעורבות: טרור, צלפים, שיבוש של חיי היום-יום, קשיי לחימה בשטח בנוי.
- הלחימה בדרכים: התקפה על כלי רכב (שיטת השיירות גבתה מחיר כבד). ניתוק יישובים עבריים זה מזה וממרכזים עירוניים.
- ביישובים מבודדים שלא היו חלק מרצף טריטוריאלי וסביבם כפרים עוינים: מצור, התקפות ישירות.
- בירושלים: מצור – דרכים חסומות, בעיות בהובלת אספקה, התמודדות עם הלגיון הירדני.
- נפגעים רבים בפרק זמן קצר (מרס 1947).
- ניתוק קווי מים וחשמל.
- מדיניות הפינוי של הבריטים.
- מחסור בנשק.

כיצד ניסה היישוב להתמודד עם הקשיים האלה:

יום תוכנית צבאית (תוכנית ד') שבה הוא עבר ממגננה לנקיטת פעולה יזומה – מאסטרטגיה הגנתית לאסטרטגיה התקפית:

- מבצעים לפריצת הדרך לירושלים (נחשון, הראל, מכבי) – הדרך לירושלים נפרצה (ולו לזמן קצר) ושיירות גדולות הביאו מזון, אספקה, נשק ולוחמים לירושלים.
- הקמת מטה כללי ובו שלושה אגפים, צעדים ראשונים להקמת חיל האוויר וחיל הים.
- כיבוש שטחי מפתח לאורך הדרכים – הבטחת מעבר בטוח בין יישובים.
- כיבוש הערים טבריה, יפו, חיפה, צפת, בית שאן, עכו – שליטה על מרכזים עירוניים חשובים וביסוס האחיזה היהודית בהם.
- כיבוש "איים" ערביים בתוך האזור שיועד למדינה העברית – יצירת רצף טריטוריאלי בשליטה יהודית.
- קריאה לגיוס כללי – הרחבת הצבא.
- ניסיונות רכש מאיטליה, צרפת ובלגיה, עסקת הנשק הצ'כית – כל אלה ציידו את הכוחות.
- הקמת מנהלת העם – רשות מבצעת שפעלה במתכונת של ממשלה זמנית ואפשרה ריכוז וארגון המאמץ המלחמתי.
- מגבית בקרב הציבור היהודי בחו"ל – איסוף כספים לצורכי המלחמה.
- השתלטות על מתקנים שפינו הבריטים (מבצע קלשון) – תפיסת נקודות מפתח חשובות.

ב. מדוע פלשו צבאות מדינות ערב למדינת ישראל במאי 1948:

- מדינות ערב נוכחו שהכוחות הערביים המקומיים אינם מצליחים להביס את היישוב היהודי ולכן התגייסו לעזרתם.
- הרצון של מדינות ערב לחסל את מדינת ישראל ולהבטיח הקמת מדינה ערבית עצמאית ומאוחדת.
- השאיפות של המדינות שפלשו להתפשטות טריטוריאלית:
 - ירדן רצתה לספח את הגדה המערבית שהוקצתה למדינה הערבית.
 - מצרים רצתה לבלום את ירדן ולספח את הנגב לתחומה.
 - סוריה ולבנון שאפו לספח אזורים בצפון הארץ.

קשיים של מדינת ישראל בשלב השני של המלחמה:

- הצורך להילחם בד בבד בחזיתות רבות ולפצל את הכוחות שנלחמים בחמשת הצבאות התוקפים.
- הכוחות היהודיים היו עייפים ומותשים מלחימה של כחצי שנה וסבלו מאבדות.
- הצבא הישראלי עדיין היה בשלב של התארגנות לכדי צבא סדיר.
- מחסור במשאבים כלכליים למימון הצבא ולרכישת נשק.

כיצד היא ניסתה להתמודד עם הקשיים האלה:

- הקמת צה"ל, קרבות עשרת הימים, מבצעים שונים בכל החזיתות (יואב, חירם, חורב ועוד), רכישת נשק, גיוס מתנדבים, מגביות בארץ ובחו"ל.

10.

עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים

א. סיבות לעלייה למדינת ישראל מאירופה:

- פליטי השואה שחיו במחנות עקורים חיפשו מקלט בישראל.
- השפעת מרידות, תסיסות אנטי־קומוניסטיות, מצוקה כלכלית ואנטישמיות בארצות מזרח אירופה.
- רצון להיות שותף בבניית המדינה החדשה.

סיבות לעלייה למדינת ישראל מארצות האסלאם:

- הקמת המדינה, רצון להיות שותף בבנייתה.
- התעצמות הסכסוך הערבי־ישראלי: יחס עויין והתפרצויות אלימות נגד יהודים בארצות ערב משום שזוהו עם הציונות.
- יחס עויין ליהודים בארצות צפון אפריקה בעקבות תהליך הדה־קולוניזציה (משום שהיהודים נחשבו בעלי ברית של השלטון הקולוניאלי).

ב. קשיים שהיו למדינת ישראל בקליטת העולים בתחום הדיור:

- הצורך למצוא פתרונות דיור לאוכלוסייה שהייתה גדולה פי שניים מן האוכלוסייה הקולטת.
- מחסור באמצעים כספיים.
- היעדר תשתית מתאימה למציאת פתרונות דיור לעולים.
- התנאים במעברה שהייתה פתרון זמני היו קשים והשהות בה נמשכה זמן רב.

פעולות שעשתה המדינה בתחום הדיור:

- מציאת פתרונות דיור זמניים: ניצול מחנות הצבא הבריטי שפנו, בתים נטושים בערים המעורבות, הקמת מעברות.
- חיסול הדרגתי של המעברות, בניית שיכוני קבע בערים, חלק מהמעברות הפכו לעיירות פיתוח ואחרות הפכו לשכונות בערים הגדולות.
- יישובי שרשרת הביטחון – שרשרת ישובים שהוקמו לאורך הגבול, על גב ההר, בירושלים ובאזור הצפון.
- הקמת חבלי התיישבות ובהם מרכז עירוני וסביבו התיישבות כפרית, כמו חבל לכיש.
- הקמת עיירות פיתוח: בשני העשורים הראשונים הוקמו יותר מ־30 עיירות פיתוח, שתושביהן מצאו תעסוקה בשירותים מקומיים ובעבודות במושבים ובקיבוצים הסמוכים.

קשיים נוספים של מדינת ישראל בקליטת העולים בתקופה זו:

- מדינה צעירה בשלבי היערכות ובנייה לאחר מלחמה קשה.
- היעדר תשתית מתאימה למציאת פתרונות תעסוקה לעולים.
- הבדלי תרבות בין הקולטים ובין הנקלטים.

פרק רביעי**תקופה רביעית: מדינת ישראל במזרח התיכון – סוגיות נבחרות****11. זיכרון השואה****א. היחס של החברה בישראל לשואה בשנות החמישים עד משפט אייכמן:**

- הדגשת ההיבט של הגבורה בסיפורי השואה.
- "השתקה" של סיפורי הניצולים (שלא היו גיבורי המחתרות).
- חוסר רצון וחוסר יכולת להקשיב, הדחיקת העבר הטראומטי "הגלותי".
- תפיסת הניצולים כאנשים שהלכו "כצאן לטבח" – שלא ידעו להגן על עצמם (אנטיתזה ל"יהודי החדש").
- עיסוק ב"עמיד" באמצעות בניית המדינה ויצירת האתוס הציוני.

גורמים ליחס זה:

- קושי להפנים את גודל האסון והאשמה עצמית בגלל העזרה המעטה שניתנה בזמן המלחמה לניצולים.
- השפעת התפיסה של שלילת הגלות והיהודי הגלותי לעומת "האני הציוני".
- מידע מקוטע, היעדר מחקר מדעי, מיעוט עדויות פרטיות.
- השואה הייתה אחד ממקורות הלגיטימציה של המדינה (כלפי פנים וכלפי חוץ), עדות חותכת לנכונות התפיסה הציונית: שלילת הגלות ופתרון הריבון.

ב. נימוקים לביסוס הטענה שמשפט אייכמן הביא לשינוי ניכר ביחס של החברה הישראלית לשואה:

- המשפט הביא את נושא השואה לתודעה של הציבור הרחב בישראל: המשפט היה פתוח לציבור, דיוני וועברו בשידור ישיר ברדיו ונסקרו בעיתונות בארץ ובעולם, במהלכו נחשף הציבור לחומר ראיות נרחב ולעדויות של ניצולים רבים, הוא עמד במרכז תשומת הלב של הציבור במשך חודשים רבים ועורר שיח ציבורי והתעניינות עצומה.
- המשפט הביא לשינוי ביחס אל ניצולי השואה – מהשתקה והדחיקה להקשבה, הזדהות והכרה: עד למשפט גילתה החברה הישראלית חוסר רצון וחוסר יכולת להקשיב לניצולים. העדויות שהשמיעו הניצולים במהלך המשפט (מעל ל-100 עדים) שברו את השתיקה, הפכו את הניצולים מקבוצה אנונימית לאנשים עם שמות וסיפורי חיים ועוררו הזדהות עם סבלם ועניין בהתנסות האישית שלהם.
- המשפט הביא לשינוי במושג גבורה: בעקבות עדויות הניצולים שהציגו את השואה בדרך שלא הייתה מוכרת קודם לכן הובנו לראשונה המושגים "גבורה" ו"התנגדות" במשמעות רחבה יותר מהמקובל עד אז והציבור עבר בהדרגה מראיית הניצולים כ"צאן מובל לטבח" להכרה בערך המאבק היום-יומי לשרוד בתקופת השואה.
- בעקבות המשפט הועמקה פעילות ההנצחה: טקסי הזיכרון עברו שינויים, סיפורי הניצולים תועדו, פורסמו יצירות ספרות רבות על השואה והורחב המחקר בכל מה שקשור בה.

גורמים נוספים שהובילו לשינוי ביחס של החברה הישראלית לשואה:

- תקופת ההמתנה שקדמה למלחמת ששת הימים ולוותה בחשש להשמדה ובתחושת חרדה קיומית.
- אירועי טרור: רצח הספורטאים במינכן, פיגוע הטרור במעלות, חטיפת מטוס "אייר פרנס" לאנטבה.
- מלחמת יום הכיפורים, שבה נתפסה ישראל בחולשתה וספגה אבדות רבות.

12. **מלחמת ששת הימים (1967)****א. מדוע פתחה מדינת ישראל במלחמה נגד מצרים, ירדן וסוריה ביוני 1967:**

- פעולות של נאצר הפרו את הסכמי 1957: ריכוז כוחות מצריים בסיני, סגירת מצרי טיראן ופינוי כוח האו"ם מסיני.
- מלחמת התעמולה שניהל נאצר נגד ישראל והאימונים שלו להשמיד אותה הגבירו את המתח בין ישראל ובין מצרים.
- הסכם הגנה בין מצרים לסוריה (נובמבר 1966) ובין מצרים לירדן (מאי 1967) הגבירו את המתח.
- כישלון הניסיונות הדיפלומטיים להביא לסיום המשבר.
- ממשלת ישראל החליטה להנחית מכת מנע.

ב. ביסוס הטענה שמלחמת ששת הימים והתוצאות שלה שינו את מדינת ישראל לבלי הכר באמצעות עובדות**היסטוריות מתחומים שונים:**

- השטח הנתון לשליטתה של ישראל גדל פי שלושה.
- המהלכים של צה"ל בזמן המלחמה והתבוסה הניצחת שהנחיל לצבאות ערב ביססו את עליונות צה"ל וסייעו לשיקום מצבה הביטחוני של ישראל: ההתרחבות הטריטוריאלית העניקה לישראל יתרונות טופוגרפיים ואסטרטגיים (תצפית מרמת הגולן ומהחרמון בצפון, תצפית מהרי יהודה והשומרון על מישור החוף, שימוש בשטחי סיני לאימונים צבאיים), הוקמו בסיסים צבאיים לאורך קווי הגבול החדשים.
- בעקבות המלחמה הואץ המעבר ממיתון לשגשוג כלכלי: החלה בנייה רחבת היקף, היו השקעות מחוץ לארץ, הוקמו מפעלים, הייצוא מישראל גדל, האבטלה הצטמצמה והייתה עלייה ברמת החיים.
- ניצחונה הצבאי המהיר של ישראל והשטחים שכבשה הביאו לשינויים במעמדה בזירה הבין-לאומית וביחסי החוץ שלה עם כמה מן המדינות: עליית קרנה וחשיבותה של מדינת ישראל בעיני ארצות הברית, שהחלה לראות בה נכס אסטרטגי במזרח התיכון, נותקו היחסים עם ברית המועצות וגרורותיה, חלה התקררות ביחסים עם צרפת, במועצת הביטחון של האו"ם התקבלה החלטה 242.
- חלו שינויים רבים בתחום החברתי: גידול ניכר בהיקף העלייה לארץ, עלייה במצב הרוח הלאומי ומעבר מתחושת חרדה קיומית להרגשת ביטחון ועוצמה, הערצה לצבא, התחיל ויכוח בחברה הישראלית בעניין השטחים שנכבשו ובעניין הפלסטינים.
- ישראל שלטה על אוכלוסייה פלסטינית גדולה: כמיליון ערבים נוספו לשטחה.

13. מלחמת יום הכיפורים (1973)**א. מדוע פתחו מצרים וסוריה במלחמה נגד מדינת ישראל באוקטובר 1973:**

- השאיפה לשקם את כבודן בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים.
- להשיב לעצמן את השטחים שאיבדו במלחמות קודמות.
- יש הטוענים שמצרים ראתה במלחמה אמצעי לפתיחת תהליך מדיני שיביא לנסיגת ישראל מסיני.

מדוע הופתעה ישראל כאשר פרצה המלחמה:

- ישראל זלזלה ביכולת הצבאית של צבאות ערב.
- כישלון מערך ההתרעה: ישראל בנתה מערך מודיעין משוכלל, אך הוא לא סיפק התראה מבעוד מועד, משום שהיה שבוי בתפיסות מוטעות (הקונספציה).
- ההנחה ש"קו בר-לב" יעמוד בפני התקפה מצרית. הנחה זו הובילה לשאננות ולהתעלמות מידיעות שהזהירו מפני התקפה מתקרבת.
- המצרים הסוו את הכנותיהם למלחמה ונקטו אמצעי הטעיה כדי להסתיר את כוונותיהם.

ב. ביסוס הטענה שמלחמת יום הכיפורים שינתה את מדינת ישראל לבלי הכר באמצעות עובדות היסטוריות**מתחומים שונים:**

- המחדל בימים הראשונים של המלחמה יצר זעזוע עמוק וגרם לטלטלה עזה בהלכי רוח שהיו בחברה הישראלית לפני המלחמה: התערערה תחושת הביטחון, התערער האמון במנהיגות הפוליטית והצבאית, ירידה במעמד של אנשי הצבא וראייתם באור מפוכח יותר.
- העמקת הקיטוב החברתי: הוויכוח בשאלת עתיד השטחים ניטש במלוא חריפותו לאחר המלחמה. הוקמו תנועות חברתיות בעלות השפעה רבה – "גוש אמונים" ו"שלום עכשיו", שחוללו שינויים חברתיים ותרבותיים בעומק החברה הישראלית.
- ביקורת ציבורית נרחבת: התפתחה מחאה של המון אזרחים, ותנועות מחאה הפגינו וקראו להתפטרות הממשלה. בעקבות המחאות התפטרה ראש הממשלה גולדה מאיר.
- הזעזועים במערכת הפוליטית הכשירו את הדרך למהפך פוליטי בשנת 1977. הסתיימה ההגמוניה הפוליטית ארוכת השנים של מפלגת העבודה ועלתה לשלטון מפלגת הליכוד, ובראשה מנחם בגין.
- משבר כלכלי ממושך שפרץ מייד לאחר המלחמה: נזקי העלות הגבוהה של המלחמה, נזקי החרם הערבי ועליית מחירי הנפט, אינפלציה דוהרת, הגדלת החובות של המדינה, קיפאון במשק הישראלי וגידול בפערים החברתיים-כלכליים.
- ירידה באהדה לישראל בעולם: עשרות מדינות (בעיקר באפריקה) ניתקו יחסים עם מדינת ישראל, השפעת חרם הנפט על מעמדה של ישראל, עצרת האו"ם הכריזה על הציונות כגזענות (נובמבר 1975).
- הידוק היחסים עם ארצות הברית והגדלת התלות בה.
- השיחות על הפרדת הכוחות הביאו בהמשך להסדר ביניים עם מצרים, וסללו את הדרך לביקור של נשיא מצרים סאדאת בישראל (1977), לשיחות שלום ולחתימה על הסכם שלום בין ישראל למצרים (הסכם קמפ דייוויד).

.14

עלייה וקליטה בשלושים השנים האחרונות של המאה ה-20**א. סיבות לעלייה למדינת ישראל בשלושים השנים האחרונות של המאה ה-20:****ברית המועצות:**

- המשטר בברית המועצות אפשר איחוד משפחות (הגדלת המכסה בשנת 1965).
- התעוררות לאומית של היהודים בברית המועצות לאחר מלחמת ששת הימים.
- הגברת הלחץ על גורמי שלטון בברית המועצות הביא לשינוי במדיניות ההגירה.

חבר העמים:

- התמוטטות המשטר הקומוניסטי בברית המועצות.
- עלייה ברמת האנטישמיות במדינות חבר העמים והשאיפה למדינה מבוססת כלכלית.
- המצב הביטחוני הבלתי יציב במדינות חבר העמים.

יהודי אתיופיה:

- שינוי במדיניות של מדינת ישראל בשנת 1973, וההכרה שיהודי אתיופיה זכאים להגיע לישראל מכוח חוק השבות.
- מצבם הקשה של היהודים באתיופיה בעקבות המהפכה של 1974.

ב. גורמים למעבר של מדינת ישראל מתפיסת "כור ההיתוך" לתפיסת ה"רב־תרבותיות":

- היחשפות למגמות בתרבות המערב (באירופה ובארצות הברית) שהעמידו את הפרט במרכז ושללו את ניסיונות הממסד לכפות אחידות תרבותית.
- ההתפכחות ממדיניות "כור ההיתוך" – מהומות ואדי סאליב ומחאת "הפנתרים השחורים" הבלוטי את תחושת הקיפוח של העולים יוצאי עדות המזרח. המודעות הציבורית למחיר ששילמו העולים בטשטוש הזהות התרבותית שלהם הביאה לשינוי התפיסה.
- שינויים בסדרי עדיפויות של החברה הישראלית בעקבות מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים. ירידת החשיבות של הצרכים הלאומיים ועיסוק במגוון נושאים חברתיים ואישיים שאינם קשורים בביטחון המדינה אלא במקומו של הפרט בחברה. המחאה האנטי־ממסדית התחזקה בעקבות מלחמת יום הכיפורים.
- גידול במגוון התרבותי: גלי עלייה מברית המועצות, מארצות המערב ומאתיופיה יצרו מציאות תרבותית מגוונת, וזו הכתיבה מדיניות קליטה סובלנית יותר, בגישה רב־תרבותית, שיש בה כדי לתת ביטוי הולם למגוון החברתי־תרבותי בישראל.
- עם הזמן הבינו מקבלי ההחלטות כי בני המשפחות של העולים ישתלבו ממילא בחברה במהלך שניים־שלושה דורות, לכן אין צורך לכפות על העולים את תפיסת "כור ההיתוך".